

NAXÇIVAN MR-DƏ TORPAQ EROZİYASI

Г.А.ЯЛИПЗАЙЕВ

Bu məqalədə biz Naxçıvan MR-in dağlıq hissəsində eroziya prosesini yaradan səbəbləri araşdırmışıq. Bu amillər içərisində relyefin rolunu xüsusi qeyd edirik. Relyefin meyillik, yamacların baxarlığı və s. ünsürləri eroziyanı şərtləndirən əsas göstəricilərdir. Bu göstəricilərdən asılı olaraq Naxçıvanın dağlıq hissəsində eroziyanın inkişafı qeyd edilir. Yarğan eroziyasının inkişafı aparılmış təcrübələrdə təsdiq olunmuşdur. Bildirilir ki, yarğanlar əsasən uzununa inkişaf edirlər.

Eroziyanın qarşısını almaq üçün meliorativ tədbirlər sistemi təklif olunur.

Naxçıvan MR-ərazisində torpaqları deqrodasiyaya uğradan faktorların ən başlıcası eroziyadır. Muxtar Respublikanın dağlıq hissəsində su eroziyası geniş yayılıb. Muxtar Respublikanın şərqində (Ordubad rayonu ərazisində) bu proses daha intensiv gedir. Eroziyanın intensivliyinə görə Naxçıvan MR ərazisi Respublikamızda öncül yerlərdən birini tutur.

Qeyd edək ki, respublikamızda aparılan torpaq islahatlarından sonra torpaqların mühafizəsi, səmərəli istifadəsi, eləcə də ayrı-ayrı inzibati və iqtisadi rayonlarda torpaqların dəqiq tiplərinin və onların ölçülərinin müəyyən edilməsi sahəsində xeyli işlər görülmüşdür. Lakin bütün bu işlərin fonunda torpaqların eroziyadan mühafizəsi eroziyaya qarşı mühafizə tədbirlərinin görülməsinə o qədər də diqqət yetirilməmişdir. Muxtar Respublikanın dağlıq zonasında torpaq eroziya tədqiqatları müxtəlif illərdə ayrı-ayrı tədqiqatçılar tərəfindən aparılsa da, kompleks xarakter almamışdır. Naxçıvanın dağlıq zonasında mürəkkəb fiziki-coğrafi şərait, eroziyanı şərtləndirən amillərin ayrı-ayrılıqda öyrənilməsi vacibdir. Biz öz tədqiqatımızda Muxtar Respublikanın dağlıq zonasında eroziya prosesini öyrənərkən müəyyən etmişik ki, eroziya prosesi müxtəlif faktorların kompleks təsiri altında inkişaf etsə də burada relyefin və onun ayrı-ayrı komponentlərinin rolu müstəsnaadır. Relyef komponentlərindən yamacların meyilliyi, uzunluğu, baxarlığı eroziya prosesində həlledici rol oynayır. Tədqiqatımız nəticəsində yamacların meyilliyindən asılı olan eroziyanın, xüsusilə qobu (yarğan) eroziyasının inkişafı müəyyən edilmişdir. Müxtəlif yamaclarda 2001-2003-cü illər ərzində aparılmış təcrübələrlə eroziya nəticəsində qobula-

rın inkişafı müəyyənləşdirilmişdir. Yarıqların eninə, uzununa və dərininə inkişafını göstərən rəqəmlərin təhlilindən belə bir nəticəyə gəlmək olur ki, eroziya prosesi uzununa istiqamətdə dah çox inkişaf edir. Bu ilk növbədə yamaqların dikliyi ilə əlaqədardır. Eroziyanın dərinə doğru zəif inkişafının əsas səbəbi ana süxurların bərkliyi ilə əlaqədardır.

Muxtar Respublikada torpaq eroziyasının inkişafı bir neçə amilin təsiri ilə izah edilməlidir.

Naxçıvan ərazisi iqlimin quraqlığı ilə əlaqədar bitki örtüyü ilə az təmin olunmuşdur. Meşə ərazilərinin yox dərəcəsində olması ümumi biokütlə ehtiyatının xeyli aşağı səviyyəyə düşməsinin əsas səbəbidir. Bitkilərin əsasən ot və qismən də kollardan ibarət olması dayanıqlı səthi örtük yarada bilmir. Burada bitki örtüyü mövsümü xarakter daşıyır. Bitki örtüyünün kəsikliyi torpaq üzərinə düşən yağışın sürətlə səthi axım əmələ gətirməsinə əlverişli zəmin yaradır. Cənub və şərq baxarlı yamaqlarda bu proses daha intensiv gedir.

Eroziya yaradan təbii amillər içərisində səthin meyilliyinin xüsusi rolu vardır. Kəskin meyilli, dik yamaqlarda səthi axının yüksək sürətə malik olması ilə əlaqədar eroziya prosesi intensiv gedir. Ümumiyyətlə dik yamaqlarda torpaq əmələgəlmə prosesi zəifdir. Əmələ gəlmiş torpağın profili nazik, genetik qatları isə aydın olmur. Bunun başlıca səbəbi elə meyilliliyin özüdür. Belə ki, həmin yamaqlarda əmələ gəlmiş torpaq qatı elə torpaqəmələgəlmə prosesində dəfələrlə eroziyaya məruz qalmışdır. Qış aylarında yağın intensiv qardan sonra dik yamaqlarda qar uçqunları baş verir. Yamaqlarda dərinin dibinə böyük sürətlə axan qar kütləsi özü ilə birlikdə külli miqdarda torpaq kütləsini də aparır. Bəzi yerlərdə isə qar örtüyünün intensiv əriməsi nəticəsində yamaqlarda səthi axın əmələ gəlir. Bu zaman islanmış bitki örtüyündən məhrum torpaq asanlıqla yuyula bilir. Çılpaqlaşmış, ana süxurun səthə çıxdığı yamaqlarda intensiv yaz və yay yağışları zamanı kəskin yuyulma gedir. Bildiyimiz kimi Muxtar Respublikanın şərq hissəsi, qərbə nisbətən daha çox parçalanmış, meyilliyin yüksək olduğu relyefə malikdir. Ona görə də Ordubad rayonu ərazisində bu proseslər daha intensiv gedir. Gilançayın, Əylisçayın və Düyülünçayın hövzəsinin yuxarı hissəsində bu amilin təsiri ilə torpağın eroziyası ildən ilə genişlənir.

Torpaqların eroziyaya məruz qaldığı sahələrdən biri də Şahbuz rayonudur. Bu ərazidə yamaqların yüksək meyilliyə malik olması ilə seçilir. Ümumilikdə Naxçıvan MR-də Arpaçay, Naxçıvançay, Gilançay hövzələrində eroziya prosesi geniş yayılıb. Eroziya prosesi Bozqır dağ-çəmən, qəhvəyi dağ-meşə və dağ şabalıdı torpaqlarda geniş inkişaf edib. Qeyd olunan ərazilərin demək olar ki, hamısı yay otlaqları kimi istifadə olunur. Son illərdə Ermənistanla müharibə ilə əlaqədar sovet dövründən fərqli olaraq sərhədə yaxın və Ermənistan ərazisindəki otlaqlardan istifadə mümkün deyil. Dağlıq zonadakı torpaqların yay otlaqları altında istifadə zamanı həddən artıq yüklənməsi torpağın tapdalanaaraq «əzilməsinə» səbəb olur. Belə ki, torpağın strukturu pozulur, torpaqda olan bitki örtüyünün hətta kök sistemi də məhv olur. Bu isə öz növbəsində yamaqlara düşən yağıntının səthə hopmadan qısa zaman anında sürətlə səthi axın yaratmasına səbəb olur.

Naxçıvanda eroziya sürətlə inkişaf edir. Regionun iqtisadiyyatının əsas hissəsinin kənd təsərrüfatı təşkil etdiyini nəzərə alsaq torpaq ehtiyatının qorunması, səmərəli istifadəsi və meliorasiyası aktual məsələlərdəndir.

Qeyd edək ki, bu ərazilərdə orta illik yağıntının miqdarı 500-600 m-dən yuxarıdır və bu yağıntının illik paylanması qeyri bərabərdir və əsas hissəsi oktyabrdan – maya qədər olan dövrdə düşür. Muxtar Respublikanın dağlıq hissəsində eroziyanın bütün dərəcələri yayılmışdır. Eroziyanın şiddətli dərəcəsi Şahbuzçay, Küküçay, Gilançay və Arpaçay hövzəsində yayılmışdır. Arpaçay hövzəsində bitki örtüyünün zəif inkişafı ilə əlaqədar çılpaq yamaqlarda eroziyanın bu növü geniş sahələr əhatə edir. Gilançay, Şahbuzçay və Küküçay hövzəsində isə eroziyanın şiddətli almasına səbəbi yamaqların meyilliyidir. Burada eroziyanın bu forması əsasən yüksək meyilliyə malik cənub və qərb baxarlı yamaqlarda daha çox inkişaf edib.

Eroziyanın orta dərəcəsinin ən geniş yayıldığı sahə Naxçıvançay hövzəsinin yüksək dağlıq hissəsidir. Burada eroziya prosesi meşədən sonrakı ərazilərdə yuyulmuş qəhvəyi dağ-meşə və bozqırlaşmış qəhvəyi dağ-meşə torpaqlarında inkişaf edib. Burada əsas faktor kimi meşələrin qırılmasını qeyd etmək lazımdır. Ərazidə torpaq qoruyucu meşə zolaqlarının salınması çox vacib məsələdir.

Eroziyanın zəif formasına ərazi üzrə çox lokal sahələrdə rast gəlmək olar. Eroziyanın bu forması əsasən Ordubad rayonu ərazisində Vənəndçay hövzəsində dağ-şabalıdı torpaqlarında inkişaf edib. Burada dağ-şabalıdı torpaqlarında bitki örtüyünün zəif inkişafı və yamaqların meyilliliyi eroziyanın yaranmasına səbəb olur.

Muxtar Respublikada eroziyanın qarşısını almaq üçün aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi zəruridir.

1. Yamacbərکیدici meşə sahələrinin salınması;
2. Yamaqların terraslaşdırılması;
3. Otarmanın nizamlanması;
4. Otarmalar zamanı otluqların (yay otluqlarının) yükünün azaldılması.

Bu tədbirlər dövlətin nəzarəti altında mövcud elmi nailiyyətlərə uyğun şəkildə həyata keçirilməlidir. Burada Muxtar Respublika Dövlət Torpaq və Xəritəçəkmə komitəsinin birbaşa iştirakı təmin edilməlidir. Bildiyimiz kimi eroziyanın geniş yayıldığı sahələr əsasən otluqlar, örüşlər, yəni şəxsi təsərrüfatlara aid olmayan torpaqlardır. Dövlət torpaqlarının sahəsinin çox olması ilə əlaqədar onların eroziyadan mühafizəsinə külli miqdarda vəsait tələb olunduğundan, bu missiyanın dövlət tərəfindən həyata keçirilməsi məqsədəuyğundur.

Yuxarıda qeyd olunan tədbirlər həyata keçirilərsə dövrümüzün ekoloji bəlası olan eroziyanın qarşısı alınar. Çünki eroziya onsuz da torpaq ehtiyatı çox məhdud olan Azərbaycan üçün daha təhlükəlidir. Naxçıvan MR-də isə bu vəziyyət kritik həddədir.

ƏDƏBİYYAT

1. Алекберов К.А. Асадов Н.А. Противоэрозионная устойчивость почв Нахичеванской АССР. Вестник сельской хозяйственных наук 1969 №-6.20-70 ст.
- 2.Алиев Г.А. Зейналов К.А. Почвы Нахичеванской АССР. Баку. Азернешр 1988. 230 ст.
- 3.Алекберов К.А. Эрозия почв в Азербайджане и борьба с ней. Изд. АН. Аз. ССР. 1961. 218 ст.
- 4.Керн Э.Э. Овраги, их закрепление облесение и закручивание. Москва. Гос. Изд. 1928. 165 ст.

ПОЧВЕННАЯ ЭРОЗИЯ В НАХЧЫВАНСКОЙ АР

Г.А.АЛИРЗАЕВ

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматриваются процессы развития эрозии почв в горных частях Нахчыванской АР. Среди факторов, развивающие эрозионные процессы, отмечаем особую роль рельефа. Среди элементов рельефа уклон поверхности, экспозиция склонов и др. являются основными показателями разрушения почв. Связано с этими показателями отмечается развитие эрозии. Проведенными экспериментами выявлено развитие овражной эрозии. Отмечается, что овраги развиваются в длину. Это связано с материнскими породами.

В целях предоставления эрозионного процесса предлагается система мелиоративных мероприятий.

THE LANDS EROSION IN NAKHCHIVAN AR

Q.A.ALIMIRZAYEV

ABSTRACT

This article is the conclusion of the research work where we have investigated the main reasons for creation of erosion process in the mountainous part of the Nakhchivan Autonomous Republic. Among other factors causing erosion the role of relief is particularly pointed out. The relief inclination, the exposition (structure) of the highlands and some other factors are the main indicators of erosion. According to these indicators we have developed (found out) that erosion in the mountainous part of Nakhchivan is increasing. As a result of various experiments and research work we arrived at a conclusion that the ravine erosion was increasing as well and found out that the ravines were particularly developing in length.

For the prevention of erosion a system of ameliorative measures is being applied – as a preventive measure.